

Az élet sokkal erősebb nálunk

Contributed by Kőrösi
Monday, 08 February 2010

There are no translations available

Ágoston Zoltán: Kőrösi Zoltán: Szerelmes évek (Gyávaság)

“…csak míg élünk, akik élték

öket, csak addig élnek, az emlékezet érték-

közömbös mézében
mumifikálva.”

(Rakovszky Zsuzsa: Decline
and fall)

Az 1970-es évek elején a Magyar Televízió államilag, cenzúra által szavatolt adásrendjében nem találkozhattunk horrorfilmekkel. Jól emlékszem azonban, milyen rémisztő hatást keltett bennem egy-egy túlvilági unalmú vasárnap délutánon, amikor – a nézők kérésére – megjelent a fekete-fehér mozgóképen a koros primadonna, Honthy Hanna flitteres operettjelmezben, szépítőszerekkel a felismerhetetlenségig elmaszkírozva, s valószínűtlen tónusú fejhargon rákezdett a “Hajmási Péter, Hajmási Pál” kezdetű dalra. A jelenség úgy megbabonázott, mint a kígyó látványa a majmot. A dermesztő mesterkélttségnek és valószínűtlenségnek ezt a fokát messze idegenebbnek éreztem, mint az akkori kezdetleges sci-fi sorozat, az Orion űrbéli fantáziavilágát. A most tárgyalandó könyv forrásvidékére visz ez a személyes élmény, hisz Kőrösi Zoltán regénye, a Szerelmes évek (Gyávaság) talán leghangsúlyosabb rétegeként költi újra a reális abszurd hatvanas-hetvenes évekbeli korszakát, az író gyerekkorát, s épp a Csárdáskirálynő című operett allúziói szövik át meg át a művet.

Ha összevetjük a Szerelmes éveket és Kőrösi előző, Milyen egy női mell? című regényét, több hasonlóságot is felfedezhetünk a kettő között. Ott is két család összefonódó sorsát mutatja be a szerző, azaz elvileg mindkettő családragényként is olvasható, abban is a regényfigurák boldogságkeresése áll az előtérben, továbbá a szerelem mibenlétének körüljárása mindkét műben az írói ambíció egyik legfőbb tétje. Ezt a kapcsolatot erősíti minden bizonnyal az az írói döntés is, hogy míg a korábbi kötet hátsó borítóján az “Az lenne jó, ha nem kellene test a szerelemhez?” kérdés látható, addig a mostanin a “Te tudod, hogy mire való a szerelem?”. Ám

az ezúttal elbeszélte idő már kisebb távolságot fog át, s a huszadik századra koncentrálódik. Egy – a harmincas évek végén kikeresztelkedő – zsidó család sorsát szövő össze a regényíró a saját, dunántúli hentes-kereskedő felmenőinek élettörténetével, mindkét szál anyagát a dokumentált valóság köréből merítve (a másik család története egy interjúkötetből származik). A szövevényes történet rekonstrukcióját mellőzöm; elég annyi, hogy e zsidó család két nőalakja, anyja és lánya szakácsnökként vészeli át az ostromot a budai német katonai parancsnokságon, majd egy német tiszt segítségével jutnak ki onnan a végső orosz roham előtt. A lány utóbb tanítónő lesz és hozzámegy a kommunista fordulattal vagyonát veszítő családból érkező és az új rendszer katonatisztjévé váló férfihoz. Az ő házasságukból születik az a regényalak, “Apa”, aki magával Kőrösivel egykorú, s egyfajta alteregóként nem kis részben az ő gyermeki tapasztalatain keresztül válnak a hatvanas-hetvenes évek a regény meghatározó korszakává.

Az előző regénnyel az elbeszélés módjában is érzékelhetünk hasonlóságot, ám az új kötet a korábban próbára tett elbeszélői módszert jelentős mértékben új vonásokkal, technikákkal gazdagítja, összetettebbre formálja s egyben – hatásmechanizmusát tekintve – radikalizálja. A Szerelmes évek kétféle elbeszélővel építkezik, az egyik hagyományos, mindentudó fajta, a másik egy kamasz-féle, aki a felmenők történetének elmesélésébe sajátos színt hoz, amennyiben azokat gyermeki perspektívából nevezi meg (Apa, Anya, Apa Apukája stb.). Ezáltal valamelyest az egész elbeszélésre a kiskorúság árnyéka vetül, ami olykor rímeli azokra az ábrázolt motívumokra, amikor a regényszereplők némelyike viselkedik infantilisán – mindezt viszont már a kiskorúságban tartott társadalommal is összefüggésbe hozhatja az olvasó. A narráció e két szövegművet egyenesen kollázsszerű technikáról beszélhetünk, ugyanis a szerző a privát történetek előadása közben minden átmenet vagy jelzés nélkül – vélhetően talált szövegekből vett vagy ilyen hatást keltő – bekezdéseket iktat be a történelmi-politikai tények, a társadalmi kontextus felvillantására (például a Jugoszlávia ellen az ötvenes évek elején épített védelmi rendszerről vagy az aranycsapatról). Ezek a betétek a mindentudó elbeszélő tónusától is különböznek, tárgyyszerűség és a személyesség nullfoka jellemző rájuk, s számos ponton hatásos kontrasztban állnak a családtörténeti szállal, helyenként viszont a szöveg koherenciájának lazulását eredményezik.

Az ilyesfajta tárgyias közléseknek a regény szövegvilágába emelésére Kőrösi egy másik eszközt is használ: a narráció bizonyos pontjain, nemritkán a főszöveg ellenpontozására, a margón helyez el hosszabb-rövidebb megjegyzéseket. E meglepő módon odabiggyesztett, szupertárgyias közlésekből olyan tényekről értesülhetünk, mint hogy “Amikor 1950-ben Magyarországon feloszlatták az apácarendeket, a 41 rendnek 650 házban 10213 tagja volt”. E lapszéli (kon-?, para-?, hyper-?)textusoknak a funkciója nyilvánvaló. Miközben Kőrösi olvasmányos, magukkal ragadó, az érzékiség különböző szintjeit tematizáló és érzéki hatású történeteket ad elő, nem akarja, hogy az olvasó teljes egészében belefeledkezzen a mesébe, hanem különböző elidegenítő effektusokkal él. A margón olvasható szöveg néha akkor is ironikus hatást kelt, ha maga a közlés személytelen (“A Technocol folyékony ragasztó kiválóan alkalmas volt papír, műanyag és fa tárgyak egymáshoz ragasztására”), s ezek eszünkbe juttathatják Esterházy nevezetesen használati útmutató applikációját a Trabant útfekvésének kiválóságáról. A Verfremdungseffekte máskor éppen nem a lexikonszócikkek neutralitását idézik, hanem már eleve ironikus szemléletűek, mint például ez: “Az ideiglenesen hazánkban állomásozó Szovjet Déli Hadseregcsoporthoz az öröklakásai”. Nem kevés ezek közül valamilyen nyilvánvaló politikai-történelmi hazugságot tűz tollhegyre az adott idő brosúraszövegei formájában: “1968. augusztus 20-án a Magyar Néphadsereg is részt vett a Csehszlovákiának nyújtott internacionalista segítségnyújtásban”. De ilyen az is, amikor a második világháború utáni csehszlovákiai kitelepítéseket a lakonikus “szervezett lakosságcsere” kifejezés kíséri a margón vagy egy zsidó szereplő háborús sorsával kapcsolatban alábbi megjegyzés: “Azt mondták, hogy a munkaszolgálatosok a maguk módján szolgálják a Hazát”.

Máskor egyszerűen csak az adott kor, évtized ismert hívószavai, relikviái jelennek meg a lapszálon: az ÁVH-tól a kommunista szombaton, Böbe babán és Morzsa kutyán, valamint Aradszky Lászlón át az ÁFÉSZ-ig. Az időközben javarészt megszűnt intézmények vagy jelentőségüket veszített nevek a mulandóságra figyelmeztetnek a maguk pőreségében, egyedül, magyarázat nélkül állva a könyvlapok szélén. A fiatalabb olvasók számára nem magától értetődő jelentésű mozaikszavakról Rakovszky Zsuzsa *Decline and fall* című versére asszociálhatunk, mely szerint “Eltűnnek majd, el fognak tűnni végképp / az alkotmányjogi vagy hadtörténeti / fogalmakról elnevezett mozik / és cigaretták. El a vízművek, az ÉPGÉP, / a takarékos életvitel előnyeit / reklámozó gyufásdobozok”. S talán nem egyszerű ráfogás, ha a mottónkban is idézett gondolatot is ide citáljuk. Kőrösi regényének szellemétől ugyanis nem idegen, ha azt mondjuk, hogy mindez addig és úgy létezik, amíg az “emlékezet értékközömbös mézébe mumifikálva” fellelhető.

Említettem már, hogy a hatvanas, hetvenes évek rétege a könyv súlyponti része. Azoknak az olvasóknak, akik a szerzővel azonos generációból származnak, az adott kor hívószavai a ráismerés örömeivel többletet nyújtanak. Igaz lehet, hogy Magyarországon ez az időszak nem keveseknek boldog gyerekkort adott, míg felnőtt fejjel már – a ’68-as csehszlovákiai intervenció és a magyarországi gazdasági reformok kifulladásá után – aligha volt lehetséges illúziókat táplálni az “emberarcú szocializmusról”., így számos gondolkodó embernek a hetvenes évek a posvány, a pangás évtizedét jelentette, amelynek idején a viszonylag biztos, szerény gyarapodásért a társadalom jelentős része politikailag korrumpálódott. Kőrösi regénye megmutatja, ki, mit, miért áldoz fel vagy bocsát áruba. A regény nem igenli, hanem értelmező és kritikus formában elénk tárja a magyar huszadik század történelméből – különösen ’56 eltiprása után – a társadalom döntő többsége által levont tanulságot, hogy az életben maradás esélyét az jelentheti, ha meglapulunk (73.o.), de nem vezet jóra az sem, ha túl sokat morfondírozunk erkölcsi problémákon (150.o.). Hogy a szerző ezt a kritikus szándékát egyértelművé tegye, Nádas Péter mondatát emelte a könyv mottójává, mely szerint “Élni tanítani a felnövekvő generációt vagy túlélésre nevelni, ez két teljesen különböző felfogás”.

A könyv a mindennapi életből vett közemberekről mintázza szereplőit. Nem a környezetüket vagy akár a társadalmi-történelmi folyamatokat is befolyásolni képes, jelentős egyéniségek ők, mi több, még saját sorsuknak is inkább elszenvetői, mint alakítói. Kőrösi személyfölötti intézmények, nehezen megragadható-átlátható erők és folyamatok függvényeiben ábrázolja hőseit, akik maguk is ezekből vezetik le az életüket meghatározó erővonalakat. Ettől függetlenül persze, sokszor bizonytalanul és homályos céllal, de törekszenek valamire, és rendszeresen töprengenek, lamentálnak is a boldogság mibenlétéről, a jó életéről, az erkölcsi jóról, rosszról és hasonlókról. Nem állíthatjuk tehát mégsem, hogy Kőrösi regényvilága eliminálná az egyéni felelősséget. A könyv nem menti fel a felelősség alól például a kommunista rendszer hadseregében hivatásos tiszti szolgálatot vállaló férfit, “Apa Apukáját” sem. Igaz, az elbeszélés eleve nem is “helyezi vád alá”, hanem nagyjából megmutatja, mit miért csinált, megpróbálja mindezt megértetni magával és az olvasóval, miközben mellé teszi a szereplőnek a saját apjával folytatott beszélgetését, amelyben az folyamatosan kitér a fiúi döntés apai szentesítésének felelősségátvállaló gesztusai elöl. Máskor az ötvenhatos forradalmárok súlyosan elítélő véleményével szembeesíti a katonatisztet és feleségét, anélkül, hogy ezt a szöveg bármivel is ellensúlyozná, korrigálná. A rendszerváltást követő időszakban játszódó fejezetben aztán azt is láthatja az olvasó, hogyan válik semmivé az a hétvégi ház és telek, amely egy idő után a tiszt életének értelmévé vált. Azt mondhatjuk tehát, hogy Kőrösi regénye nem rángatja a történelem ítélszéke elé figuráit, hanem az olvasóra bízta a gondolkodást és az ítélezést.

A regény alakjai olykor esendő bölcselkedésbe fognak, megkísérlik szavakba önteni a boldogságról, az időről, a sorsról szerzett tapasztalataikat.

Még inkább jellemzi őket azonban a szavak nélküli létezés élménye. Szagok, látványok, sejtések, érzések, különböző pszichológiai és esztétikai szenzációk részesei, melyek jórészt csak a mindentudó elbeszélő által jutnak szóhoz. Az elbeszélés során különböző korokban és más-más szereplők sorsában ismétlődő motívumokkal, helyzetekkel, érzelmekkel, gondolatokkal találkozunk. Szerepük a regény hatásmechanizmusában az, hogy rávilágítsanak arra a kiszolgáltatottságra, mely az egyes embert a közönyös társadalmi és természeti erők vonatkozásában jellemzi. Ami az egyik regényalak megfogalmazásában így hangzik: „az élet sokkal erősebb nálunk” (111.o.). Ugyanez másrészt viszont az emberi természet állandóságát is feltételezi, ami épp azt teszi lehetővé, hogy némi értelmező munkával és empátiával képesek legyünk megérteni-megközelíteni olyan sorshelyzeteket, amelyek régen halott emberekkel, rég letűnt világokban történtek meg.

Szükségesnek tűnik néhány szót szólni az operetről, főképp a Csárdáskirálynő szerepéről a műben, amely néhány hasonló opusszal együtt Magyarország tömegeinek nyújtott kulturális és – meglehet beteljesíthetetlen – életvezetési mintákat a huszadik század szinte egészében – tapasztalataim szerint nagyjából a nyolcvanas évekig, amikor is a szappanoperák a Dallasszal kezdődően kezdték átvenni ezt a szerepet. Nem kétséges, hogy Kőrösi regényének legfőbb kulturális pretextusa a Csárdáskirálynő: nagyon hangsúlyosan, de nem egyértelmű módon. Nem egyszerűen arról van szó ugyanis, hogy számos szereplőnek – különösen „Apa” szüleinek – ez az operett képezi a boldogságról szőtt terveik mintakönyvét, és ez milyen mulatságosan kisszerű, hamis és a többi. Ez is benne van a könyvben, különösen annak talán leghumorosabb, leggroteszkebb részében, amikor az operett-előadás kulturált megtekintése közben a pár a másnapi disznóölés részleteit tervezgeti, s a szülők tenyeres-talpas valósága az operett finomkodó hazugságával kerül szembe. Másrészt viszont épp a Csárdáskirálynő szereplői emlegetik azt a megírandó regényt, amelynek majd a szerelemről kell szólnia, s bizonyos értelemben Kőrösi Szerelmes évek című regénye azt az ígéretet teljesíti be a maga módján, de legalábbis ezzel az utalással játszik el. (Innen nézve a regénycím nagyon ironikus töltetű ugyan, de csak innen nézve. Az egész mű azonban, úgy vélem, ledobja magáról azt, mivel nem homogén módon ironikus. Ezért tehát – hasonlóan a Milyen egy női mell? címhez – rossz választásnak tartom.)

A Szerelmes évek sajátos módon vegyíti az érzelmességet és az iróniát. Főként az operett-minták beemelése révén a regény közvetlen formában juttatja szóhoz szereplőinek érzelmeit, nosztalgiáit. Az elbeszélés általában nem megy elébe e megnyilvánulásoknak stilisztikai, retorikai eszközökkel úgy, hogy kimondásuk pillanatában az irónia már eleve fel is számolja azokat. Kőrösi könyvében így a kortárs magyar irodalomban általában megszokottnál közvetlenebb formában találkozhatunk a regényalakok érzelmeivel, amelyek főképp a szerelemre, a boldogságra vonatkoznak, s a szereplők társadalmi státusa, műveltsége okán nem a világirodalmi kánonból nyernek ihletet. Kőrösi jellemző eljárása a mellérendelés: szövegbetéteket, jelesül operett-, sláger-, katona-, munkásör-dalszöveg implantátumokat helyez regényalakjainak érzelmközlései mellé, jelezve az őket körülvevő-befolyásoló nyeli és kulturális kontextust. Számomra ez a vonás is annak a vélelmezett törekvésnek a jele, hogy a könyv kiegészítési törekvéseit az elbeszélés valamiképp emancipálja az ábrázolás során.

Kőrösi regénye olvastán felrémlik bennem Danilo Kiš novellája, A holtak enciklopédiája, amelyet „a híres emberek teljes hiánya” jellemez, s megalkotásának célja, hogy „minden istenteremtényének egyenlő hely jusson az örökkévalóságban”. A fikció szerint az a titokzatos munka a holtak egyenlőségét akarta megvalósítani, hogy csak olyanokról ír, akik nincsenek benne egyetlen más enciklopédiában sem. A Szerelmes évek, Kőrösi Zoltán regénye is efféle emberekről szól, érzékenyen, megértéssel, hol mulatságos, hol szívszorító történetek által.

Ágoston Zoltán